

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті визначені психофізіологічні аспекти соціальної складової освітнього середовища.

Ключові слова: соціальна складова освітнього середовища, короткочасна пам'ять, увага, молодші школярі.

Категорія “освітнє середовище” має суттєве значення для проектування педагогічних середовищ, що забезпечують умови для самонавчання, саморозвитку і самовиховання учнів загальноосвітніх закладів. Разом з тим визначення цієї категорії та її складових все ще не отримало належного розкриття і єдиного тлумачення.

Провідними фахівцями, що займалися цією проблемою, є М.М.Ржецький та Т.І.Шамова.

Так, Т.І.Шамова [14] визначає “освітнє середовище” як простір можливостей і вибору особистості. Таке середовище дозволяє учням відповісти для себе на питання “В ім'я чого навчатися?”, “Чому навчатися?”, “Як навчатися?”, “З ким навчатися?”, “Де навчатися?”. Важливою характеристикою освітнього середовища в адаптивній школі з точки зору взаємодії дорослих і учнів є перехід від маніпулювання учнем як об'єктом педагогічного впливу до створення умов для розвитку дитини як самоцінної особистості, суб'єкта освітньої діяльності. Освітнє середовище забезпечує саморозвиток кожного учня. Воно покликане сприяти тому, щоб учень зміг реалізувати себе як суб'єкт власного життя, діяльності, спілкування і самосвідомості з урахуванням своїх психофізіологічних особливостей і навчальних можливостей. Характеризуючи адаптивну школу, як таку, що здатна забезпечити розвиток кожного учня, Т.І.Шамова [14] зазначає, що в ній повинні бути створені *інформаційне, пізнавальне (технологічне) і соціальне середовища*, характерними особливостями яких повинен бути відкритий характер і здатність забезпечувати повноцінний емоційно-моральний, інтелектуальний і фізичний розвиток кожного учня.

М.М.Ржецький [9] уважає, що “педагогічне середовище” – це обставини життєдіяльності дитини в школі, класі, на уроці, під час виконання певного виду запропонованих робіт; являє собою систему цілей, вимог до учнів; запропонованих форм здійснення запланованих видів діяльності, систему завдань для здобуття, закріплення і застосування набутих знань, а також для здійснення контрольної-оціночної етапу навчально-пізнавальної діяльності.

За визначенням Бикова В.Ю. [4], “навчальне середовище” – це штучно побудована система, структура і складові якої сприяють досягненню цілей навчально-виховного процесу. Структура НС визначає його внутрішню організацію, взаємозв'язок і взаємозалежність між складовими елементами.

На думку І.І.Римарьової [11], “освітнє середовище” – це складне поняття, орієнтоване на індивідуально-особистісний аспект навчання при обов'язковому бажанні, меті, спрямованості свідомості, волі, почуттів особистості на освіту. Воно неоднорідне для всіх індивідів. Одне й те ж середовище може бути освітнім для одних і нейтральним для інших.

З точки зору П.С.Атаманчука [3], “освітнє середовище” – сфера навчально-пізнавальної діяльності школяра (студента), що постійно розширюючись, убирає в себе все більше багатство його опосередкованих культурою зв'язків з оточуючим світом.

А.М.Кух [6] визначає “освітнє середовище” як сукупність умов, що сприяють виникненню і розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між тим, хто навчається та тим, хто навчає, в межах технології навчання, а також формують пізнавальну активність за наповненням компонентів середовища предметним змістом визначеного навчального курсу.

А.В.Степанюк [12: 70], розглядаючи створення освітнього середовища як важливого чинника адаптаційного процесу в навчанні студента, дає таке визначення поняттю – “освітнє середовище”: “Під освітнім середовищем ми розуміємо природне чи штучно створене соціокультурне середовище студента, що включає різні види засобів і змісту освіти, які здатні забезпечувати активну продуктивну діяльність майбутніх педагогів”.

Керуючись ґрунтовною працею Шарко В.Д. [15], було з’ясовано, що категорія – “освітнє середовище” базується на розробленні адаптаційного підходу в дослідженні педагогічних явищ, що започаткований М.М.Ржецьким та Т.І.Шамовою. Стосовно універсального характеру цього підходу в контексті практичних вимог до освітянського процесу науковці роблять такі висновки:

- розвиток особистості, як і будь-якої живої істоти, відбувається у процесі життєдіяльності, яка обумовлює комплексне становлення її якостей;
- всі властивості і якості людини як суб’єкта діяльності можна віднести до двох категорій: людини як організму і людини як особистості. Як особистість її можна охарактеризувати з двох сторін: психологічної і соціальної. У зв’язку з цим виділити декілька підструктур особистості (ієрархічних рівнів): темперамент (нижча біологічна) підструктура; психічні процеси як властивості особистості (пам’ять, емоції, відчуття, мислення, сприйняття, почуття, воля); соціальний досвід (знання, вміння, навички, звички); і найвищий рівень – спрямованість особистості (бажання, інтереси, нахили, ідеали, переконання, індивідуальна “картина світу”);
- людина народжується з певною генетично обумовленою ієрархією потреб, сенсомоторними можливостями, інтелектуальними задатками, емоційними уподобаннями. Процес становлення людини як особистості починається не з “нуля”, а з певної індивідуально різної “величини”;
- потрапляючи до певного середовища, людина змушена взаємодіяти з ним, відповідним чином функціонувати. В результаті вона повинна змінюватися, адаптуватися до обставин, які виникають у цьому середовищі. Наслідком взаємодії людини з середовищем може бути або прийняття умов середовища й існування в ньому, або зміна середовища відповідно до вимог, що висуває суб’єкт діяльності до нього;
- адаптація є основна форма життєдіяльності переважної більшості людей у середовищі і рушійна сила зміни їх якостей (властивостей), тобто розвитку. Розвиток запланованих якостей людини як суб’єкта діяльності є необхідним супутником його адаптації до змін середовища життєдіяльності, а тому вимагає створення певним чином організованого середовища, яке називають педагогічним;
- поняття середовища комплексне і включає набір певних обставин матеріального, інформаційного та соціального характеру, які вимагають від суб’єкта відповідних форм поведінки. Прийняти форму поведінки означає адаптуватися до обставин, тобто сформувати певні структури і функціональні якості особистості, яких раніше могло і не бути. Необхідність у адаптації виникає тільки тоді, коли суб’єкт потрапляє до нового, незнайомого середовища або знайомого, але зміненого. Це означає, що цілеспрямований процес набуття якостей суб’єктом передбачає зміну середовища його існування.

Виходячи з цих висновків, основними складовими освітнього середовища є матеріальна, змістово-інформаційна та соціальна. Вони, в свою чергу, складаються з окремих елементів. За літературними даними [4], *матеріальний компонент* освітнього середовища охоплює системи засобів навчання, до складу яких входить сукупність матеріальних об’єктів, котрі можуть використовуватися учасниками навчально-виховного процесу впродовж навчання. *Інформаційна або змістово-інформаційна* складова визначається, відбивається, організується змістом навчання. До соціального компоненту відносять

фізіологічні, психолого-педагогічні, ціннісні та інші чинники, що безпосередньо не пов'язані з навчанням, але впливають на нього [9; 10].

Як уже вказувалося [14], останній суттєво залежить не тільки від особистісних характеристик дитини, але і визначається її психофізіологічними параметрами, які відображають стан здоров'я дитини в цілому і розвиток ВНД зокрема. Ці дві складові, особливо у молодшому шкільному віці і є провідними чинниками, що вмотивовують дитину до навчання.

Серед психофізіологічних параметрів, які пов'язані з розумовою діяльністю учнів, показники уваги та пам'яті – одні з провідних. Тому метою нашого дослідження стало вивчення динаміки показників довільної уваги та короткочасної зорової пам'яті дітей молодшого шкільного віку, що займаються гімнастикою. Організм дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, який ще недостатньо сформований, перебуває в процесі росту та розвитку і тому особливо чутливий до фізичних навантажень. Відомо, що у процесі вікового розвитку на кожному етапі онтогенезу змінюється діапазон пристосування до фізичних навантажень. Надмірно форсовані тренування у дитячо-юнацькому віці, швидке нарощування їх обсягу та інтенсивності без достатнього наукового обґрунтування можуть викликати перенапруження і створити несприятливу дію на організм. Однак питання вікових та індивідуальних адаптацій до тривалих багаторічних навантажень залишаються мало висвітленими.

Обстежено 180 учнів віком 7-9 років. Дослідження проводилося на репрезентативних об'ємах вибірки. Було виділено дві групи. До контрольної групи ввійшли 94 учні загальноосвітніх шкіл м. Херсона, які не займалися у спортивних секціях, але були фізично здоровими. Другу групу ("гімнасти") склали 86 школярів, які займалися гімнастикою у профільних навчальних закладах (ДЮСШ) додатково до занять у школі. Всі діти-спортсмени тренувались у вибраному виді спорту не менше року і мали спортивну кваліфікацію. Дослідження проводилися у жовтні – листопаді, тобто на початку навчального року, коли у дітей ще не виникає перевтомлення.

Вивчення функції короткочасної зорової пам'яті проводили з використанням таблиць з 10 одиницями різномодальних сигналів (слова, не пов'язані між собою змістом, двозначні числа, беззмістовні склади, геометричні фігури). Більша кількість відтвореної інформації відповідала вищому показнику обсягу пам'яті [8]. Враховувався обсяг короткочасної зорової пам'яті по кожному виду запам'ятовування.

Дослідження обсягу, стійкості, продуктивності та швидкості переключення уваги проводили з використанням таблиці Анфімова [2]. Вивчення розподілу уваги проводили за методикою "розстановка чисел". Для дослідження переключення уваги використовували методику Шульте "відшукування чисел з переключенням", а швидкість переключення уваги оцінювалась за часом, витраченим на виконання завдання [8].

Вивчення динаміки показників уваги учнів молодшого шкільного віку виявило, що цей період онтогенезу характеризується прогресивним, хоча і гетерохронним, розвитком довільної уваги. Вікова динаміка функції уваги (обсягу, продуктивності, розподілу та швидкості переключення) у дітей, що мають додаткові фізичні навантаження, і в тих, які їх не мають – однакова. Однак у гімнастів параметри характеристик уваги були більшими. Темпи розвитку властивостей уваги в дітей-спортсменів, на відміну від тих, які в секціях не займалися, характеризувалися більшою інтенсивністю та виразністю. Особливо це спостерігалось у гімнастів 8-9-літнього віку. З досліджуваних характеристик уваги у гімнастів найкращими були розподіл та швидкість переключення уваги. Можливо, це пов'язано з тим, що гімнастика пред'являє дуже високі вимоги до здібності людини вибірково реагувати на подразники, які раптово з'являються, та виконувати рухи у підвищеному темпі, в умовах, що швидко змінюються. Від спортсмена вимагається швидка та точна диференціація рухових реакцій та розвинута здібність до негайного гальмування непотрібних рухів, а отже, значна концентрація уваги.

Дані нашого дослідження цілком узгоджуються з літературними даними [5; 13] про зміни, які відбуваються в організмі дитини, а саме у нервовій системі, в період молодшого шкільного віку. Удосконалюється нейронна організація кори великих півкуль, продовжується подальше формування ансамблів нервових клітин, з якими пов'язане здійснення інтегративних процесів. У корково-підкірковій взаємодії очолює кора, її дозрівання приводить до виражених перебудов нейрофізіологічних механізмів, відповідальних за сприйняття зовнішньої інформації і довільну регуляцію функцій. До третього класу, коли нейрофізіологічні механізми уваги, особливо довільної, досягають значної зрілості, усі показники уваги поліпшуються. Удосконалювання механізмів довільної уваги сприяє здійсненню контролю за діями, що відбуваються одночасно. Однак ці зміни відбуваються не самі по собі. Дозрівання функцій мозку тільки створює основу для розвитку уваги, а розвивається вона в процесі навчальної діяльності. І додаткові фізичні навантаження можуть вносити корективи у розвиток, здійснюючи помітний вплив змісту індивідуального досвіду на механізми, які склалися відповідно до онтогенетичної програми.

Виявлено також, що у гімнастів молодшого шкільного віку, як і у школярів контрольної групи, відбувається прогресивний розвиток короткочасної зорової пам'яті. Була виявлена чітка залежність показників обсягу пам'яті від виду матеріалу, який надавався для запам'ятовування (геометричні фігури, слова, числа та беззмістовні склади). У молодших школярів і контрольної і експериментальної груп обсяг пам'яті залежав від складності пред'явленої для запам'ятовування інформації: він був більш високим при запам'ятовуванні простого матеріалу – фігури і слова, і більш низьким за умов пред'явлення складнішого матеріалу – беззмістовних складів. Проте параметри пам'яті на геометричні фігури та слова у гімнастів були більш високими у порівнянні із школярами, що спортом не займаються.

Отримані нами дані збігаються з даними літератури [1; 7], що у дітей молодшого шкільного віку відбувається розвиток показників процесу пам'яті, які змінюються у певній закономірності. В літературі висловлюється думка, що процес формування пам'яті обумовлений не тільки дозріванням мозку, а й пов'язаний з навчанням, під час якого відбувається тренування мнемічної діяльності та засвоєння раціональних прийомів запам'ятовування. У дітей цього віку відбувається перехід від конкретно-образного мислення до логічного та збільшення ваги вербальної пам'яті. Більш прогресивний розвиток мнемічної функції у гімнастів, очевидно, обумовлений впливом динамічного фізичного навантаження, тобто специфікою виду спорту, яким займається дитина додатково до занять у школі.

Таким чином, заняття різноманітними видами спорту можна розглядати як чинник, що наповнює змістом емоційно-психологічну складову освітнього середовища. Предметом наших подальших досліджень є поглиблення знань про вплив психофізіологічних чинників на процес проектування освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова И.П. Особенности развития памяти у детей 6-7 лет в процессе обучения // Вопросы психол. – 1985. – № 5. – С.151-158.
2. Антропова М.В., Козлов В.И. Методические рекомендации по физиолого-гигиеническому изучению учебной нагрузки учащихся. – М., 1984. – 67 с.
3. Атаманчук П.С. Прогнозування фізичної освіти в умовах особистісно орієнтовного навчання / П.С.Атаманчук // Методологічні принципи формування фізичних знань учнів і професійних якостей майбутніх учителів фізики та астрономії: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-виконавчий відділ, 2003. – Випуск ІХ. – С. 11-13.
4. Биков В.Ю. Теоретико-методологічні засади створення і розвитку сучасних засобів та Е-технологій навчання / В.Ю.Биков // Розвиток педагогічної та психологічної наук в Україні 1992-2002: збірник наук. праць до 10-річчя АПН України. – Харків: ОВС, 2002. – Ч. 2. – С. 182-193.
5. Кирпичев В.И. Физиология и гигиена младшего школьника: Пособие для учителя. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 144 с.

6. Кух А.М. Умови функціонування освітнього середовища / А.М.Кух // Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова/ уклад.: П.В.Дмитренко, Л.Л.Макаренко, В.Д.Сиротюк. – К.: НПУ, 2003. – Випуск ЛІІІ(53). – С. 171-178.
7. Лукьяненко Г.Ф. Память и скорость реакций у детей 7-9 лет // Физиол. журн. – 1981. – 27, № 4. – С.552-554.
8. Макаренко Н.В. Теоретические основы и методики профессионального психофизиологического отбора военных специалистов. – К.: Сент-Жак, 1996. – 336 с.
9. Ржецкий Н.Н. Лекции по педагогике: фундаментальные основы / Н.Н.Ржецкий – К.: ЧП “ДАН”, 2001. – Ч. 1. – 40 с.
10. Ржецкий Н.Н. Лекции по педагогике: фундаментальные основы / Н.Н.Ржецкий – К.: ЧП “ДАН”, 2002. – Ч. 2. – 40 с.
11. Римарева И.И. Человек в структуре образовательного пространства / И.И.Римарева // Психология и соционика межличностных отношений. – 2003. – № 1. – С. 39-43.
12. Степанюк А.В. Освітнє середовище підготовки майбутніх учителів біології як методична проблема / А.В.Степанюк // Освітнє середовище як методична проблема. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С. 70-71.
13. Фарбер Д.А., Корниенко И.А., Сонькин В.Д. Физиология школьника. – М., 1990. – 64 с.
14. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И.Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.
15. Шарко В.Д. Методична підготовка вчителя фізики в умовах неперервної освіти: монографія / В.Д.Шарко. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – 400 с.

Запорожец О.П.

**СОЦИАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ:
ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

В статье определены психофизиологические аспекты социальной составляющей образовательной среды.

Ключевые слова: социальная составляющая образовательной среды, кратковременная память, внимание, младшие школьники.

Zaporozhets O.P.

**SOCIAL CONSTITUENT OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT: PSYCHOPHYSIOLOGICAL
ASPECTS**

The psychophysiological aspects of social constituent of educational environment are certain in the article.

Key words: social constituent of educational environment, short-term sight memory, attention, junior schoolchildren.

УДК 37.013.42

Копилова С.В.

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИТЯЧИХ
ОЗДОРОВЧИХ ЗАКЛАДІВ**

У статті обґрунтовуються можливості надання допомоги соціально дезадаптованим дітям у дитячому оздоровчому закладі. На основі врахування соціально-психологічних особливостей дезадаптованих дітей, специфіки соціально-педагогічної діяльності та соціальних функцій дитячих оздоровчих закладів розроблена модель соціально-педагогічної діяльності.

Ключові слова: соціально дезадаптовані діти, дитячий оздоровчий заклад, соціально-педагогічна діяльність, індивідуальна соціально-педагогічна допомога